

Lettre de Zuylen et du Pontet

BULLETIN VAN HET GENOOTSCHAP BELLE DE ZUYLEN-ASSOCIATION ISABELLE DE CHARRIÈRE
EN VAN DE ASSOCIATION SUISSE DES AMIS DE MADAME DE CHARRIÈRE

BULLETIN DE L'ASSOCIATION BELLE DE ZUYLEN-ISABELLE DE CHARRIÈRE
ET DE L'ASSOCIATION SUISSE DES AMIS DE MADAME DE CHARRIÈRE

Secretariaat Nederland: Mevr. Drs. M.I. Wolff-Craandijk, Rozendaalselaan 22, 6891 DG Rozendaal (G)
Tel. 085 - 61 97 82

Secrétariat Suisse: Bibliothèque Publique et Universitaire, Place Numa-Droz 3, 2000 Neuchâtel

NR 13 / SEPTEMBER/SEPTEMBRE 1988

'Je suis très aise de n'être sous aucune bannière et de courir librement le pays de la littérature'

(Isabelle de Charrière à Jean-Pierre de Chambrier d'Oleyres, 1-2 novembre 1800).

Aan onze lezers

Na enkele 'wisselingen van de wacht' in 1987 heeft het bestuur in dezelfde geest als tevoren zijn koers vervolgd. Een grote schok was het echter, toen op 18 december jl. Geert van Oorschot na een ernstige ziekte overleed. In dit nummer van het Bulletin gedenken wij deze trouwe vriend van Belle en steunpilaar van het Genootschap, die voor ons wel heel in het bijzonder de uitgever van de Oeuvres Complètes was.

Bij onze werkzaamheden in de periode 1987/'88 willen wij als belangrijk aandachtspunt de betrekkingen met Slot Zuylen noemen, die méér inhouden dan de zo welkome jaarlijkse gastvrijheid ter viering van de geboortedag van onze heldin. Als zodanig waren wij verheugd, dat ons nieuwe bestuurslid, drs. C. baron van Tuyl van Serooskerken, verzocht werd om als opvolger van mevrouw H.F.M. de Roo van Alderwerelt-baronesse van Tuyl van Serooskerken in het College van Regenten van de Stichting Slot Zuylen plaats te nemen — waardoor een wederzijds contact op doeltreffende wijze gecontinueerd kon worden — en waarden wij de zinvolle communicatielijn van en naar de Vereniging van Vrienden van het Museum Slot Zuylen via onze afgevaardigde in hun bestuur, mevrouw P.R.T. van der Drift.

(vervolg op pag. 2)

In dit nummer / dans ce numéro:

Aan onze lezers / A nos lecteurs	1
Een boottochtje over de Vecht	2
In memoriam Geert van Oorschot	3
Prijs voor Le Pontet	4
College van Regenten van Slot Zuylen	4
Isabelle Vissière: Madame de Charrière et la Révolution française	5
Cor de Wit: Belle en haar eerste Vaderland	8
Berichten uit de Verenigde Staten	12
Vereniging van Vrienden van het Museum Slot Zuylen	12
Greetje van den Bergh: Liefde op afstand	13

A nos lecteurs

Nos deux rencontres de 1987 ont été marquées par de très belles prestations:

En mai, le Professeur Michel Chaillou, de Paris, nous entretint du sujet suivant: *'Le roman de l'esprit: la correspondance de Madame de Charrière'*. Cette réunion a été organisée à La Chaux-de-Fonds, le comité cherchant à sensibiliser la population des Montagnes neuchâteloises à la cause qui nous est chère.

En novembre, lors de notre assemblée générale, le Professeur Isabelle Vissière, d'Aix-en-Provence, tint son auditoire sous le charme d'un brillant exposé intitulé: *'Isabelle de Charrière: une aristocrate révolutionnaire'*. L'attaché culturel de l'Ambassade royale des Pays-Bas, ainsi que sa femme, nous ont fait l'honneur d'assister à cette journée, de même que l'Ambassadeur John Sankey, représentant permanent du Royaume-Uni auprès des Nations Unies à Genève, accompagné de son épouse.

Notre comité s'est enrichi de deux nouveaux membres: en remplacement du Professeur Mathez, démissionnaire, nous avons fait appel à Madame Galacteros de Boissier, professeur d'histoire de l'art à l'Université de Neuchâtel; a également été nommée Madame Schmid-Surdez, conservateur des manuscrits à la Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel.

Signalons encore que le Professeur Doris Jakubec, de l'Université de Lausanne, a consacré le semestre d'été à l'analyse du roman de Madame de Charrière *'Trois femmes'*.

En mai 1988, sous le signe de l'affinité élective qui lia Isabelle de Charrière et Benjamin Constant, nous avons convié l'Association Benjamin Constant de Lausanne à une rencontre commune à Neuchâtel. Le professeur Dennis Wood, de Birmingham, nous a entretenus des parentés et paradoxes de l'amitié de 'Belle et son bon diable'. Auparavant, M. Christophe Amsler, architecte-paysagiste de Lausanne, a commenté de façon passionnante les dias des différentes étapes de la restauration des jardins du château Het Loo (Pays-Bas).

Et je termine cette lettre annuelle en disant le plaisir que nous avons tous à voir la maison du Pontet restaurée, rajeunie; nous savons que ces énormes travaux sont conduits par les nouveaux co-propriétaires avec enthousiasme et un profond respect du passé.

J. Winteler

Présidente de l'Association suisse des Amis de Madame de Charrière

In enkele informele gesprekken tijdens de Réunion '87 bleek, dat in het kader van de algehele restauratie van het kasteelinterieur ook 'de kamers van Belle' dringend een opknappingsbehoefden. Momenteel wordt nader uitgewerkt op welke wijze het Genootschap daarin een actief aandeel kan nemen.

In één van die kamers bevindt zich onze boekencollectie en in mei 1988 mochten wij mevrouw I.M. Follender Grossfeld bereid vinden het beheer hiervan over te nemen van mevrouw A.C. Cosijn-Gouda. Ook in dit opzicht is nu voor de laatstgenoemde het moment van 'otium cum dignitate' aangebroken, maar met raad en daad blijft zij ons op waardevolle wijze terzijde staan! Voor mevrouw Follender zal de bibliotheekfunctie evenmin een sinecure zijn: bovenaan een lijst van wensen staan meteen al zaken als het zoeken naar betere accommodatie voor het boekenbezit en het samenstellen van een voor iedereen verkrijgbare lijst der aanwezige titels.

Terwijl op de Réunion '87 (met ongeveer 100 deelnemers) vooral aandacht werd geschonken aan Belle's politiek-maatschappelijk engagement, wordt zij dit jaar belicht in een rol, die haar ook zeer na aan het hart lag, namelijk die van 'mentrix'. Hierbij gaat het om Isabelle de Gélieu, een jonge vrouw uit Belle's latere jaren in Colombier, aan wie zij haar vormende invloed ten goede deed komen. De correspondentie tussen de beide Isabellen kon enige tijd geleden in Zwitserland worden verworven en is opgenomen in de 'Oeuvres Complètes'.

De Réunion '88 staat overigens in het teken van de driedaagse excursie, die wij voor ons Zwitsers Zuster-genootschap hebben georganiseerd: dit jaar immers waren wij weer aan de beurt!

De middelste dag — die der Réunion zelf — zullen onze gasten en onze leden gemeenschappelijk doorbrengen: 's morgens op Slot Zuylen, 's middags op een boot, die het gezelschap een eindweegs over de Vecht zal voeren en het een blik zal gunnen op de vele fraaie 'plaetsen — maisons de plaisance' langs de oevers (waarvan er een bezocht zal worden). De tweede lezing 's morgens beoogt op dit boottochtje een inleiding te geven (zie voor het volledige dagprogramma de achterzijde van dit nummer).

Voor de beide overige dagen van de Zwitserse excursie staan onze gasten o.a. een bezoek aan het Haarlemse Teylers Museum (het oudste in Nederland, daterend uit Belle's tijd) en aan het paleis en de tuinen van Het Loo te wachten.

Naast het bovenstaande verdienen verder de volgende punten vermelding:

— op de a.s. Réunion zullen wij tot onze spijt afscheid moeten nemen van mevrouw H.F.M. de Roo van Alderwerelt-baro-

nesse van Tuyl van Serooskerken, daar zij om redenen van periodiciteit uit het College van Regenten van Slot Zuylen is getreden. Met die functie hangt namelijk haar lidmaatschap van ons Bestuur samen;

- mevrouw drs. I.M. van der Poet moest wegens haar drukke werkkring helaas de redactie van het Bulletin verlaten. Het blad werd dit jaar door de overige leden der commissie verzorgd;
- ter ondersteuning van de doelstellingen van het Genootschap bleek een informatieve folder onontbeerlijk. Moge het resultaat aan de verwachtingen beantwoorden!
- de reizende tentoonstelling maakte een geslaagde tournee door de Verenigde Staten en Canada (zie elders in dit nummer). Momenteel staat Parijs op het programma. De departementale participatie is inmiddels van het Ministerie van WVC overgegaan naar dat van Buitenlandse Zaken en daarmee moet het kostenaspect van de reizen opnieuw worden bezien. Het is te wensen, dat na de aanvraag uit Frankrijk nog vele andere zullen volgen en gerealiseerd kunnen worden;
- enkele leden van het bestuur maakten zich wederom verdienstelijk om via spreekbeurten of op conferenties de aandacht van het publiek voor Belle te winnen. Ook vormde deze meermalen het onderwerp voor studiekringen e.d.

Tot grote voldoening stemt, dat het boek, dat mevrouw drs. Greetje van den Bergh op onze laatste Réunion presenteerde: *'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid'* een 'best-seller' genoemd mag worden. Het kwam tot een derde druk en de firma Van Oorschot besloot voort te gaan met het uitgeven van delen van Belle's correspondentie in vertaling — uiteraard weer te verzorgen door mevrouw Van den Bergh.

In het algemeen kan worden gesteld, dat de belangstelling voor de persoon en het werk van Belle van Zuylen blijft groeien en dat haar bekendheid hier te lande nog steeds toeneemt, zeker mede door toedoen van het verschijnen van haar werk in vertaling. Geregeld wordt er in de media aandacht aan haar gewijd.

Reden voor ons om met frisse moed verder te gaan, want er is nog véél te doen...

De financiële rekening en verantwoording over 1987 is op aanvraag te verkrijgen bij de penningmeester, mr. W.H. van Empel, Burg. Meslaan 27, 4002 AB Tiel, en tevens op Slot Zuylen vóór de aanvang van de Réunion.

Het Bestuur

Een boottochtje over de Vecht

Na afloop van onze Jaarlijkse Bijeenkomst op Slot Zuylen, de 22e oktober 1988, nu eens niet de gebruikelijke lunch op het kasteel, maar aansluitend aan het ochtendprogramma een boottochtje over de Vecht tezamen met onze Zwitserse vrienden! De boot vertrekt vanaf Oud-Zuylen, niet ver van het Slot, en vaart tot Loenen om vervolgens weer naar het uitgangspunt terug te keren. Aan weerszijden ziet u de statige buitenplaatsen — de aardige dorpjes in hun lommer — óók wat minder fraaie stoffering uit nieuwe tijden (misschien een juist moment voor een (door ons verstrekt) lunch-hapje of een aan boord verkrijgbaar drankje?) — schilderachtige boerenhofsteden en mooie vergezichten.....

In Breukelen wordt aangelegd voor een korte bezichtiging van de oude buitenplaats 'Boom en Bosch', die thans als Gemeentehuis dienst doet. De Burgemeester zal ons persoonlijk rondleiden. Daarop wandelen we even langs enkele pittoreske hoekjes van het dorp, dat als Brooklyn zijn naam gaf aan een bekende wijk van een wereldstad!

Om ca 17.00 uur zijn we weer terug bij de aanlegsteiger te Oud-Zuylen. Ook kan reeds te Maarssen van boord worden gegaan in verband met een gemakkelijker busverbinding met Utrecht.

Laat u deze gelegenheid niet ontgaan om al varend het samenzijn rond Belle's verjaardag nog even voort te zetten in een sfeer van gezellig contact tussen de beide zuster-genootschappen!

De kosten bedragen f 30,— in totaal. Opgave via het inlegformulier in dit Bulletin, gaarne vroegtijdig.

e de Charrière
Belle de Zuylen

POSITIE

In memoriam Geert van Oorschot

Le visage hâlé et buriné, l'allure d'un fonceur, la silhouette à peine adoucie par une lavallière, tel se profilait Geert van Oorschot, mi-corsaire, mi-artiste, pleinement éditeur. Il était d'un tempérament passionné — n'avait-il pas passé une année en prison à une époque où l'objection de conscience était réprouvée — et croyait à ce qu'il faisait. Disciple d'A.A.M. Stols, éditeur de renommée internationale, il s'était formé chez Querido avant de lancer sa propre maison. Ce Zélandais, rude, sensible et raffiné tout à la fois ne tenait pas tant à réussir matériellement qu'à faire partager ses admirations. On lui doit, entre autres, une 'bibliothèque russe', consacrée aux auteurs du XIXe siècle, une édition nouvelle de Multatuli, les oeuvres complètes de Menno ter Braak et d'Eddy du Perron.

C'est grâce à l'enthousiasme (il en fallait) et à la ténacité (plus nécessaire encore) de Geert van Oorschot que la publication de l'oeuvre entière de Belle de Zuylen fut menée à bien. Edition scientifique, établie d'après des manuscrits en grande partie inédits, élégamment présentée, elle réalisait enfin le voeu émis par Sainte-Beuve au milieu du siècle dernier. A juste titre Van Oorschot estima indispensable de publier parallèlement en traduction néerlandaise '*Een keuze uit haar werk*' (Oeuvres choisies). Quelques semaines avant sa fin, survenue le 18 décembre 1987, à l'âge de 78 ans, sortit de presse '*Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid*' — Belle de Zuylen in briefwisseling met Constant d'Hermenches, James Boswell en Werner C.W. van Pallandt (traduit par Greetje van den Bergh). Plusieurs études sur Madame de Charrière ont été accueillies dans '*Tirade*', revue que Van Oorschot avait créée et à laquelle il collaborait sous divers pseudonymes. Car il était aussi écrivain.

Le rebelle, le militant révolutionnaire des années '30 avait accepté en 1986, avec une émotion mal contenue, le doctorat *honoris causa* que lui avait conféré l'Université catholique du Brabant, à Tilburg. Il ne reniait rien de son passé pour autant; il gardera jusqu'au bout le même esprit d'aventure et d'innovation. Il attendit la mort dans un dépouillement stoïcien: tous ses livres avaient été donnés à des bibliothèques universitaires ou publiques.

Pierre Mahillon

'Onze' uitgever

Het zou ondenkbaar zijn om niet speciaal namens de redactie van de '*Oeuvres Complètes*' van Belle de Zuylen/Isabelle de Charrière de in december van het vorig jaar overleden uitgever daarvan, G.A. (Geert) van Oorschot te herdenken. Niemand anders dan hij — in binnen- en buitenland — zou de durf, de energie en het uithoudingsvermogen hebben gehad om een dergelijke moeizame, veeleisende, langdurige en commercieel hachelijke onderneming op te zetten en tot een goed einde te brengen. Het is waar dat hij financieel in ruime mate is gesteund, maar hij heeft die steun zelf moeten vinden en dat is niet zonder vele en langdurige zorgen gelukt en heeft evenmin verhinderd dat hij nog tal van risico's zelf heeft gedragen. En als het waar is dat hij op de grote toewijding en werkracht van een internationaal redactieteam heeft mogen rekenen, dan is dat mede te danken aan een inzet en een dynamisme die tot over de grenzen respect afdwongen.

Geert van Oorschot ontleende die kracht aan twee motieven. Eén daarvan, meer in het bijzonder de uitgave van de verzamelde werken en brieven van Belle van Zuylen betreffend, was zijn grote liefde voor het personage. In 1943 kreeg hij Godets uitgave van Belle's briefwisseling met d'Hermenches in handen: 'Toen ik dat las, was het liefde op het eerste gezicht, nee het was veel meer, het was een vulcanische hartstocht die ik voor die schrijfster, maar ook voor dat *wijf*, voor die *vrouw* voelde, dus ik werd verliefd en ik wou alles lezen wat ze geschreven had. Ik dacht: als ik in 1945 mijn eigen uitgeverij begin dan wil ik de hele Belle van Zuylen uitgeven, maar dan ook alles, haar brieven, haar romans, haar gedichten, haar aforismen, alles. En ik heb het gedaan'.

Het tweede motief is opnieuw liefde: zijn mateloze liefde voor de literatuur als menselijke expressie, die hem tot de uitgever heeft gemaakt van wat men wel 'de Nederlandse Pléiade' heeft genoemd, een ere-titel waarop hij trots was en die gerechtvaardigd

werd door een lange reeks fraai uitgegeven verzamelde werken van Multatuli tot Lodeizen.

Geert van Oorschot was een eigenzinnig, tegendraads man, vol originaliteit, vol conflictstof, onvergetelijk voor ieder die hem kende. Bij zijn crematie — 'geen bloemen, geen toespraken' — voerde hij zelf het woord bij monde van zijn broer Adri, die op zijn verzoek de volgende korte tekst voorlas:

'Beste vrienden, bekenden en onbekenden: van toespraken die bij gelegenheden als deze worden gehouden heb ik altijd een afkeer gehad en ik wilde u dan ook vragen er volstrekt van af te zien. Ik dank u voor de tijd en moeite die het u moet hebben gekost om hierheen te komen. Ik dank allen van wie ik mijn hele leven veel vriendschap en liefde en hulp heb verkregen. Ik dank u ook voor uw belangstelling en ik hoop dat die belangstelling in de eerste plaats de literatuur moge gelden. En met dit korte briefje neem ik afscheid van u allen. Ik wens u een gezond en gelukkig lang leven toe.'

Geert van Oorschot heeft altijd graag het laatste woord willen hebben. Zijn 'mot de la fin' heeft ditmaal tot over het graf doorgeklonken. Maar hij zou het de redacteurs van de *Oeuvres Complètes* niet euvel hebben geduid dat zij de uitgever, die het mogelijk heeft gemaakt een zo belangrijk achttiende-eeuws schrijfster als Belle de Zuylen/Isabelle de Charrière aan de wereldliteratuur toe te voegen, met een laatste ontroerd woord in dankbare vriendschap willen herdenken als 'onze uitgever'.

Pierre H. Dubois

Belle van Zuylen/Isabelle de Charrière (1777)
door Jens Juel (1745 - 1802)

Prijs van de 'Heimatschutz' voor Le Pontet

In 1980 werd door de afdeling Neuchâtel van de Zwitserse 'Heimatschutz' een jaarlijkse prijs ingesteld ter aanmoediging van personen die door een geslaagde restauratie hebben bijgedragen tot het behoud van architectonisch erfgoed. Op 12 februari jl. werd deze prijs uitgereikt aan de heer en mevrouw Vuillemin, mede-eigenaars van Le Pontet, voor de zeer respectabele restauratie van dit zowel architectonisch als historisch bijzondere gebouw waar Isabelle de Charrière vanaf 1771 tot 1805 woonde.

De restauratie — die niet werd gesubsidieerd — heeft méér gekost dan voor het huis werd betaald. De balken waren grotendeels verrot; zowel stenen als planken vloeren moesten worden vervangen, al het houtwerk geschilderd en deuren in hun oorspronkelijke staat hersteld. De oude dakpannen werden zoveel mogelijk opnieuw gebruikt na met de hand afgeborsteld te zijn. De paneelen op de plafonds, de schoorstenen en de kachels werden behouden.

Het zal echter nog anderhalf jaar duren voor alles klaar is met inbegrip van het huis van de tuinman. Over het lot van de salon van Madame de Charrière is nog niets bekend; die behoort nog steeds aan de vorige eigenaar.

Le Pontet is nu in zes appartementen verdeeld over drie verdiepingen en omvat verder een hooizolder die door de vorige eigenaar werd gerestaureerd, een zeskantige torentrap en 12.000 m² grond.

Victor E. van Vriesland kon niet voorzien dat de Zwitserse Staat en het kanton Neuchâtel door aan de restauratie hun medewerking te verlenen deze plek officieel zouden eren, toen hij 30 jaar geleden in een gedicht 'Oogst' uit zijn bundel *'Tegengif'* (1959) Belle als volgt in Colombier verbeelde:

Ik liep
Mijn wijnberg af. Daarginds lag Colombier
Nog blakend in dezelfde zon waarin
De geest versmachtte van Belle van Zuylen,
Zo tergend teer, aan wie regen ontbrak,
De regen uit haar grijze vaderland,
En haar ranken verdroogden aan de wijnstok.

S.D.

College van Regenten van de Stichting Slot Zuylen

Op 10 juli 1987 legde de heer W.R.A. baron van Tuyll van Serooskerken zijn voorzitterschap van het College neer. Hij werd opgevolgd door de heer F.C.C. baron van Tuyll van Serooskerken.

Madame de Charrière et la Révolution française

Causerie donnée le 24 octobre 1987 au château de Zuyleu.

Quand j'ai commencé à m'intéresser à Mme de Charrière, ses biographes m'ont entraînée dans deux directions:

Les uns, Geoffrey Scott, dans le *'Portrait de Zélide'*, et, à sa suite, Simone de Beauvoir, dans *'le Deuxième Sexe'*, décrivaient à loisir la monotonie de son existence à Colombier, aux côtés d'un époux insignifiant. Elle aurait écrit — pour se distraire — quelques romans, puis se serait réfugiée dans le silence:

'Les années passaient de façon aride. M. et Mme de Charrière vieillissaient côte à côte, séparés par tout un monde, et plus d'un visiteur, poussant un soupir de soulagement au sortir de la maison, avait l'impression d'échapper à une tombe close.... La pendule battait son tic-tac, M. de Charrière, en bas, travaillait à ses mathématiques; de la grange montait le rythme des fléaux.... La vie se poursuivait bien que les fléaux l'eussent vidée de son grain.... Une vie de petits faits, désespérément réduits à boucher les moindres crevasses de la journée, voilà où en était arrivée cette Zélide qui détestait la petitesse.'

G. Scott: *'Portrait de Zélide'* (cité par S. de Beauvoir dans *'Le Deuxième Sexe'*, p. 123).

Conclusion: 'C'est le mariage qui a lentement assassiné l'éclatante Belle de Zuyleu'. Voilà comment, au nom du féminisme, une femme pouvait parler d'une autre femme, écrivain comme elle!

D'autres biographes, plus attentifs et plus sérieux, Philippe Godet par exemple, dans son remarquable ouvrage *'Mme de Charrière et ses Amis'*, tout en reconnaissant l'importance de son oeuvre, ont insisté avant tout sur le scepticisme de sa pensée. Elle aurait considéré la littérature comme un jeu et l'histoire comme un drame dans lequel il serait inutile d'intervenir:

'A quoi bon agir, en effet? A quoi bon s'enthousiasmer? A quoi bon vivre? A quoi bon? Cela résume, hélas! pour Mme de Charrière, sa conception de l'humaine destinée. Par là s'explique son dilettantisme fiévreux, cette activité à tout propos, mais un peu vide, sans but précis, dans laquelle la pauvre désenchantée a consumé sa vie' (*op. cit.*, p. 79).

Montaigne disait: 'Que sais-je?' Elle, répétait: 'À quoi bon?'

Dans les deux cas, l'action et l'oeuvre de Mme de Charrière sont escamotées. D'ailleurs, en France, la critique universitaire reflète encore fidèlement ces attitudes, en les radicalisant parfois. Consultez des histoires de la littérature: jusqu'à une date récente, Isabelle de Charrière — quand elle y figurait — avait droit tout au plus à deux lignes. Seuls les spécialistes de Benjamin Constant lui accordent un peu de considération, mais c'est pour la cantonner dans un rôle secondaire, celui d'égérie.

Peu satisfaite de ces interprétations, je suis retournée aux textes, à tous les textes que rassemble la monumentale édition Van Oorschot. A l'approche du bicentenaire de la Révolution française, j'ai voulu surtout étudier la manière dont cette femme avait vécu les troubles qui secouaient l'Europe entière. Les résultats sont curieux.

On découvre d'abord que c'est indubitablement la Révolution qui a révélé à Belle, égarée jusque là dans les divertissements mondains, sa vraie nature d'écrivain, en l'orientant vers une carrière de pamphlétaire, voire de journaliste, à laquelle semblait la

destiner depuis longtemps sa verve caustique. Seulement, elle ne disposait encore que d'un terrain d'observation limité, géographiquement et socialement: la bonne société d'Utrecht, celles de Lausanne ou de Neuchâtel, mondes clos et un peu figés. Cela donnait d'excellentes caricatures, dans sa correspondance de jeune fille, des contes satiriques comme *le Noble*, ou de beaux romans épistolaires.

Arrive la Révolution: la scène s'élargit aux dimensions de l'Europe.... Les péripéties du drame allaient être aussi nombreuses qu'imprévisibles. Comment Belle, si attentive à l'actualité, aurait-elle pu rester indifférente ou silencieuse? Les années 1788 - 1794 seront pour elle une période d'intense création: lettres, pamphlets, poésie, roman, théâtre. Elle touche à tous les genres, pour traiter sous tous ses aspects un seul et même immense sujet: le phénomène révolutionnaire.

Deux qualités essentielles définissent l'oeuvre de Mme de Charrière au cours de cette période: un remarquable talent d'observatrice, dû en grande partie sans doute à sa position privilégiée au centre de l'Europe; une volonté affirmée d'influencer par sa plume les événements et les hommes, car elle croit à l'efficacité de la littérature et se comporte volontiers en *'écrivain engagé'*.

Talent d'observatrice? Le hasard fait bien les choses: Mme de Charrière s'est toujours trouvée, d'une manière ou d'une autre, au coeur de l'actualité révolutionnaire. La première fois, c'est à Paris, en 1786 - '87. On sait qu'elle avait décidé d'y faire un long séjour, peut-être pour échapper au 'spleen', peut-être aussi pour s'adonner à la littérature et aux arts dans la capitale des Lumières. Or la ville où elle débarque est en pleine effervescence. Les salons qu'elle fréquente, celui des Suard, celui de Mme Saurin, lui permettent de rencontrer les futurs 'leaders', La Fayette, Bailly.... Elle participe aux grands débats d'idées qui préludent à la convocation des Etats-Généraux: sur l'arbitraire et les lettres de cachet, sur la liberté religieuse, les richesses de l'Eglise, l'inégalité sociale, la peine de mort.... Ses premiers pamphlets, les *'Observations et conjectures politiques'*, en 1788, et les *'Lettres d'un Evêque français à la nation'*, en 1789, portent la marque de ces débats et de l'enthousiasme généreux qu'ils suscitaient en elle.

Ensuite, c'est à Colombier même, où elle est revenue s'enfermer pour le restant de ses jours. Là, dans les années 1789 - '92, on pourrait la croire indifférente au monde extérieur, comme un ermite.... Erreur: jamais elle n'a vécu aussi intensément. Grâce au réseau qu'elle anime, elle se situe vraiment au centre.

Comme Voltaire à Ferney, elle vibre à chaque événement dont la nouvelle lui parvient, et sa correspondance retentit des échos de toute l'Europe.

A Paris, Mme Saurin, Mme de Serent, D. de La Roche et quelques autres évoquent pour elle, non sans réserves, les travaux des assemblées (la Constituante, puis la Législative), bref le déroulement de cette révolution bourgeoise qui correspond à ses vœux.

Aux Pays-Bas, ce sont naturellement ses proches qui la tiennent au courant: après l'échec de la révolution, le retour au status quo ne va pas sans problèmes.

A Turin, premier refuge de l'émigration française, elle possède

un correspondant bien informé: Jean-Pierre de Chambrier d'Oleyres, Ministre de Prusse auprès du roi de Sardaigne.

A la fin de l'année 1791, par le plus grand des hasards, son réseau va s'étendre jusqu'à Berlin: son amie Henriette L'Hardy devient dame de compagnie de la comtesse Dönhoff, la 'dernière', et séjourne dans l'entourage du roi Frédéric-Guillaume II. La correspondance des deux amies, bourrée de détails romanesques et domestiques, laisse filtrer des indications curieuses sur la politique prussienne.

N'oublions pas, dans ce tour d'horizon, les innombrables missives que Benjamin Constant lui adresse de Brunswick, ni les nouvelles qui lui parviennent de la remuante république de Genève, et aussi de Lausanne, de Neuchâtel....

Rares sont les contemporains qui ont pu centraliser une telle masse d'informations. Aussi la vision qu'elle nous donne, non seulement de la Révolution française, mais encore des révolutions occidentales en général, est-elle d'une ampleur remarquable. Et cette vision panoramique n'est entachée d'aucun chauvinisme, d'aucun préjugé de classe.

Le 10 août 1792, tout bascule. Colombier cesse d'être un balcon protégé, un observatoire privilégié, car la Révolution, si l'on peut

dire, rejoint Belle à domicile. On connaît le fait décisif: son voisin et ami, Georges de Montmollin, le fiancé de la jeune émigrée Julie de Trémauville, le 'bel archet' avec qui l'on faisait de la musique, a été tué aux Tuileries dans le massacre des Gardes suisses. Il faut lire l'annonce de la nouvelle dans la correspondance pour comprendre ce qu'a été le choc ressenti: Belle ne se remettra jamais de ce traumatisme. Pour elle, la violence l'emporte désormais sur la raison. Le Jacobin, voilà l'ennemi.

Sa réaction est d'autant plus vive que la Révolution et, du même coup, la Contre-Révolution, font irruption dans son univers familial: l'agitation jacobine envahit la Principauté.... Le 15 décembre 1792, on plante à Colombier un arbre de la Liberté!

Les véritables envahisseurs, cependant, ce sont les aristocrates français en exil. Leur nombre n'a cessé de croître au fil des ans dans cette principauté accueillante. La vision de Belle s'oriente alors dans d'autres directions: l'afflux des émigrés, en bouleversant les conditions de sa vie quotidienne, relègue au second plan les événements extérieurs et propose à son talent une nouvelle source d'inspiration.

Sensible à la détresse des exilés qu'elle s'emploie à soulager, elle saisit pourtant sur le vif leurs ridicules: étroitesse d'esprit, attachement nostalgique à des privilèges périmés, incapacité de s'adapter au monde nouveau. Mais elle a la surprise de découvrir parmi les plus jeunes des personnalités attachantes, celle, par exemple, de Camille de Malarmey de Roussillon avec qui elle correspond longuement, sans doute parce qu'il lui ressemble: perpétuellement errant, étranger aux sociétés qu'il traverse, il lui renvoie souvent, comme un miroir, sa propre image.

Sur ce point, on peut dire que Belle nous offre de l'Émigration une des peintures les plus originales et les plus nuancées.

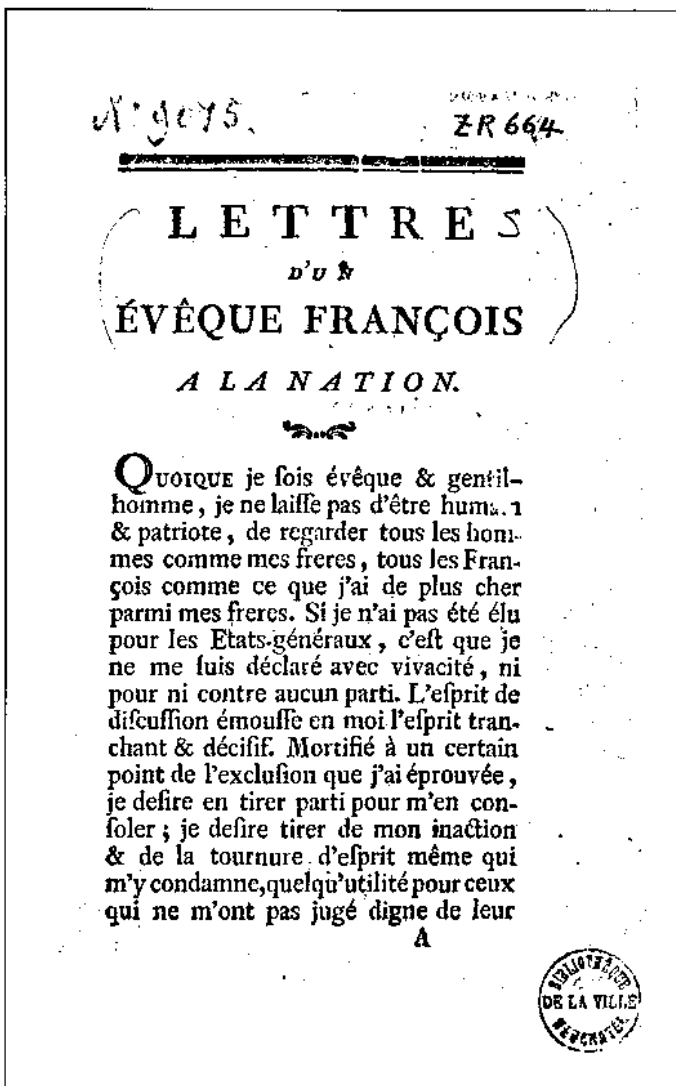
Ainsi, la connaissance qu'elle a pu avoir du phénomène révolutionnaire nous paraît aussi peu conventionnelle que possible, puisqu'elle résulte d'expériences et de contacts personnels: la vie à Colombier n'était peut-être pas aussi monotone que le prétendent les biographes!

Comme on est loin aussi, pendant toute cette période, du scepticisme qui, sur la foi de ses propres déclarations, lui a été souvent attribué! C'est vrai, sa correspondance traduit un certain désenchantement: elle renvoie dos à dos aristocrates et démocrates, Jacobins et Jésuites, surtout après le 10 août, quand les violences parisiennes lui font horreur. Mais, dans ces lettres, il faut faire la part des réactions épidermiques déclenchées par l'annonce d'un événement précis qui la choque, ou par la personnalité de son correspondant. Avec Benjamin Constant, par exemple, il est de bon ton d'afficher un scepticisme élégant.

Or, si nous négligeons ces aveux, trop souvent dictés par les circonstances, et si nous regardons son activité d'écrivain, nous voyons apparaître chez elle une profonde certitude: la littérature est une arme plus qu'un divertissement. On doit pouvoir, par la seule force de l'écrit, infléchir la politique des princes, diriger l'opinion publique, modérer les mouvements populaires. Belle est bien de son siècle quand elle affirme les pouvoirs de la Raison et des mots.

J'en donnerai pour preuve l'histoire de ses oeuvres pendant la période révolutionnaire: toutes ont été écrites très rapidement, à chaud, si l'on peut dire, pour répondre à quelqu'un ou à quelque chose; toutes visaient un destinataire précis, même si leur portée universelle permet encore de les apprécier aujourd'hui. En un mot, elles correspondent exactement à la définition de la 'littérature engagée'!

Voyez son premier pamphlet, qui traite à la fois de la révolution batave et des événements parisiens, les 'Observations et Con-

Première page de 'Lettre d'un Evêque français à la Nation' par Mme de Charrière (1786).

lectures politiques: elle le diffuse d'abord auprès des personnalités hollandaises, et elle dira plus tard: 'Je voulais aussi qu'on l'envoyât et le vendît à Paris, comme on aurait pu faire de tout autre ouvrage périodique'.

C'est reconnaître ouvertement sa vocation de journaliste d'opinion. Comme Voltaire et Diderot, elle rêve de conseiller les princes, surtout au début de la Révolution, quand elle croit possible l'établissement en France d'une monarchie à l'anglaise. Comment comprendre autrement l'étrange itinéraire qu'elle fait suivre à ses deux contes moraux, '*Bien-né*' et '*Aiglonette*'? Le premier parvint peut-être à Versailles... et valut en tout cas un emprisonnement aux libraires qui le diffusaient. Le second est, par ses soins vigilants, envoyé directement à Marie-Antoinette, aux Tuileries. L'histoire ne dit pas si le conte est arrivé à bon port et a pu inspirer à la Cour des réflexions salutaires. Mais Belle ne désarme pas: quand l'occasion se présente, c'est au roi de Prusse qu'elle s'adresse, directement ou non: on la voit, par exemple, suggérer à son amie Henriette L'Hardy de saines lectures à faire au Roi pour le soustraire à l'influence pernicieuse de son favori et de la secte des Illuminés. Et les '*Lettres trouvées dans la neige*' contiennent, à son adresse, une lettre fictive bourrée de bons conseils, qui, très probablement, parvint jusqu'à Berlin. Il est difficile de prendre ces audaces répétées pour un simple jeu.

De plus, Belle a découvert, comme ses contemporains, les journalistes et publicistes français, la force qui régit les sociétés modernes: l'opinion publique. Et, du même coup, le pouvoir de ceux qui peuvent la gouverner. Je me contenterai de deux exemples:

C'est d'abord le rôle important qu'elle joue en 1790 dans l'édition de Rousseau, aux côtés de Du Peyrou, et dans la défense de Thérèse Levasseur. Elle contribue ainsi à diffuser ce mythe rousseauiste qui fortifiera la pensée révolutionnaire, et, ce faisant, prépare la séance historique du 21 décembre 1790 où l'Assemblée nationale décide d'élever une statue à J.-J. Rousseau et de servir à sa veuve une pension annuelle de 1200 livres'.

Il y a ensuite la chance extraordinaire qui lui est offerte, en février 1793, par Charles-Godefroy de Tribolet, chancelier de la Principauté. Pour apaiser les esprits et mettre fin aux affrontements entre Jacobins coiffés du bonnet rouge et Monarchistes porteurs de la cocarde orange, il imagine de faire appel à l'opinion. Belle s'en charge et, avec sa promptitude habituelle, — vertu journalistique par excellence — compose en trois jours les deux premières '*Lettres trouvées dans la neige*'. D'autres suivront, en quelques semaines, et leur efficacité semble démontrée, puisque le calme se rétablit assez rapidement.

Un émigré français: Camille Mallarmey de Rousillon

À paraître en septembre 1988 aux Éditions des Femmes, Paris

**Isabelle de Charrière
et la Révolution française**

choix de textes présentés et annotés
par Isabelle Vissière
maître de conférences à l'Université de Provence

Aristocrate de naissance, démocrate d'inclination, Isabelle de Charrière avait suivi de près le mouvement des Patriotes dans les Provinces-Unies et les prodromes de la Révolution française. Elle contribua à l'éclosion de la pensée libérale, illustrée par Benjamin Constant.

Isabelle Vissière a publié plusieurs ouvrages se rapportant au XVIIIe siècle.

Par deux fois, notons-le, les oeuvres de Mme de Charrière (ce texte et les '*Observations*') ont été attribuées au comte de Mirabeau. Attribution flatteuse: les faussaires reconnaissent implicitement dans ces publications les qualités de l'homme politique le plus en vue du moment.

On pourrait croire que sa carrière d'écrivain engagé s'arrête là puisqu'elle retourne ensuite au roman et au théâtre. Or, si l'on se penche sur les oeuvres des années '93 - '94, les '*Lettres trouvées dans des porte-feuilles d'émigrés*' et les trois comédies, '*l'émigré*', '*l'Inconsolable*', '*la Parfaite Liberté*', on s'aperçoit qu'elles restent, exactement comme les précédentes, au service d'une cause et qu'elles visent, comme les précédentes, des destinataires précis: les aristocrates français en exil. Belle prétend leur inculquer un idéal politique et une sagesse. L'idéal politique, c'est le libéralisme et la justice sociale. La sagesse, c'est l'acceptation du monde nouveau qui est en train de naître, et dont les principes, à condition d'être appliqués en douceur, lui paraissent excellents: fin des privilèges, régénération par le travail.

Certes, ces oeuvres ont eu, plus encore que les précédentes, une diffusion limitée, mais la volonté qui les sous-tend n'a pas changé. Malgré les déceptions qu'elle a éprouvées sur le plan littéraire, Mme de Charrière croit toujours au pouvoir des mots! La question qu'on peut légitimement se poser, pour finir, est la suivante: cette littérature militante a-t-elle eu l'impact souhaité sur les responsables politiques, sur l'opinion, sur les émigrés? L'oubli dans lequel elle est tombée nous inviterait à répondre par la négative.... Qu'il me soit permis de proposer une autre interprétation: comme toute littérature engagée, elle est étroitement tributaire des opinions de son auteur. Or nous connaissons l'indépendance de Mme de Charrière, rebelle à toute étiquette partisane: trop aristocrate pour les uns, trop démocrate pour les autres, elle avait peu de chances de séduire un vaste public et de passer à la postérité qui préfère les personnages tout d'une pièce.

D'autre part, comme toute littérature d'actualité, elle disparaît aussi vite que l'actualité qui l'a suscitée. Tel est le sort, aujourd'hui, de ces feuilles imprimées que Mme de Charrière appelait 'papiers-nouvelles' et que nous appelons tout simplement journaux.

Mais, pour le lecteur moderne qui, à la veille du bicentenaire de la Révolution, cherche à y voir clair, lire ces oeuvres c'est retrouver à la fois la palpitation de la vie dans une chronique foisonnante et porter sur les événements le regard lucide du grand écrivain classique que fut Isabelle de Charrière.

Isabelle Vissière
Université de Provence

Belle van Zuylen en haar eerste Vaderland

Tekst van de lezing gehouden op 24 oktober 1987 in Slot Zuylen.

1787 - 1987.

Dit jaar wordt, zoals u bekend is, het Tweede Eeuwfeest van de *Patriottenbeweging* (1780 - 1787) in vele plaatsen herdacht, zelfs tot in Washington toe. De vragen die hierbij rijzen zijn: waarom wordt die beweging herdacht en wat had Belle daarmee van doen?

De Europese staten — waarbij wij ons beperken tot West-Europa — hebben in de loop der eeuwen ingrijpende, revolutionaire veranderingen doorgemaakt. Hier was het 'als eerste' de opstand tegen Spanje, juist gezegd: tegen de landsheer Philips II, die Nederland ingrijpend veranderde. In die jaren ontstond er een onafhankelijk Nederland, een republikeinse bond van zelfstandige staten, waarin de regering kwam te berusten bij bepaalde families die regeren als privaatrecht beschouwden en de stadhouders uit het Huis van Oranje als hun dienaar. Als men de huidige politieke organisatie van Nederland beschouwt blijkt overduidelijk, hoezeer de staats- en regeringsvorm van de oude Republiek veranderd zijn. De statenbond is een eenheidsstaat geworden, anders gezegd, de Republiek der Nederlanden werd Nederland; de Oranjes zijn van stadhouders opgestegen tot koningen en regeren is geen privaatrecht meer, maar publiek recht: regeren mogen alleen wie door het volk direct of indirect zijn gekozen.

Tussen de elementen van het vroegere organisme bestond een zekere logische samenhang: de regenten-families hielden Oranje en de burgers in een ondergeschikte positie, terwijl een statenbond veiliger was voor hun macht dan een eenheidsstaat. Op het einde van het 'Ancien Régime' groeide in het Westen een burgerlijke beweging, gericht tegen de aristocratie en de 'feodale' verbrokkeling waarop deze steunde; tevens zochten de burgers steun bij de vorst wiens streven immers ook gericht was op politieke eenheid. De Franse Revolutie is daar het duidelijkste voorbeeld van, maar reeds in de loop van de jaren '80 der 18e eeuw kwam in de Republiek der Nederlanden zo'n democratische beweging op gang die uiteraard ook streefde naar eenheid en naar soevereiniteit van het Oranjehuis.

Men noemt die periode veelal de *Patriottentijd*, een woord dat gemakkelijk verwarring kan scheppen. Woorden kunnen immers in de loop der tijden, onder invloed van nieuwe geestelijke of politieke stromingen, van betekenis veranderen, en zo ook gebeurd dat ten gevolge van de Verlichting in de tweede helft van de achttiende eeuw. Het woord 'republikein' betekende in het Oud-Europese recht 'tegenstander van de koninklijke macht'; na 1750 ongeveer werd dat: 'democraat, liberaal', in de zin van de negentiende eeuw. Zo ging het tevens met het woord 'patriot' dat in algemene zin 'goede vaderlander' betekende, maar in de tweede helft van die eeuw: 'democraat, republikein' in moderne zin; tijdens de Franse Revolutie noemden de burgers zich bij voorkeur 'patriotes'.

Om te begrijpen wat er in die periode van 1780 - 1787, de zogeheten Patriottentijd gebeurde, moeten wij terugkeren naar het midden van de achttiende eeuw, toen er opnieuw een algemene tegenstelling, ja strijd ontstond tussen orangistische en anti-orangistische regenten in bijna alle lokale eenheden. Aan de basis daarvan lag een algemene 'historische wet' nl. dat in oligar-

chische regeringen, zoals die in de Nederlandse steden bestonden, steeds een winnende en een verliezende groep, factie of cabaal ontstaan, wat betekent dat de winnende factie de macht heeft en derhalve over de ambten beschikt. Maar steeds wanneer nu het land in een crisis, een gevaarlijke situatie geraakte, beschuldigden de verliezende regenten de winnaars van wanbeheer, zelfs van verraad, noemden zichzelf patriotten ofwel de ware vaderlanders, zochten steun bij de burgers aan wie politieke rechten werden beloofd, en trachtten zo de macht in de steden te veroveren.

Toen in 1702 met Willem III de Hollandse tak van de stadhouders uitstierf, bleef alleen in Friesland en Stad en Lande het stadhouderschap bestaan in de Friese tak. In het jaar 1747 viel Frankrijk het Zuiden van ons land binnen en er ontstond paniek. De onderliggende facties in de stadhouderloze gewesten werden oranjegezind, riepen om Willem IV, deden de burgers politieke beloften en behaalden de overwinning. Om de ambten ook in de toekomst voor hun families te reserveren, gaven zij Willem IV in alle gewesten het recht de regenten direct of indirect te benoemen — een patronagestelsel waaraan alleen Amsterdam zich onttrok. In theorie waren nu alle regenten na 1748 oranjegezind, maar genoemd patronage pakte nog al eens verkeerd uit. Ofschoon Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerken, de vader van Belle, zich in die tijd verdienstelijk had gemaakt voor het herstel van Oranje in het gewest Utrecht, werd hij toch na ongeveer tien jaar van ambten uitgesloten. Een buitenlander, de hertog van Brunswijk, had namelijk grote invloed verworven aan het Hof en benoemde de oud-kolonel Pestors tot zijn vertrouwensman in Utrechtse zaken. En tot de vriendenkring, cabaal of factie van die man behoorde Van Tuyll van Serooskerken niet. Ofschoon de laatstgenoemde daar zelf weinig van liet blijken, moet die gebeurtenis toch wel invloed op zijn gezin gehad hebben. Zo ging zijn zoon Willem-René in de jaren '80 naar de anti-orangisten over.

Een nieuwe politieke aardverschuiving kondigde zich aan toen de vierde Engelse oorlog (1780 - '84) rampzalig verliep, want nu kwamen de verliezers van dertig jaar geleden en 'afgevallene' orangisten in actie: zij gaven de stadhouder de schuld der nederlagen en trachtten de burgers te winnen door aan hen politieke rechten te beloven. Nu noemden zich de anti-orangistische regenten de ware vaderlanders of patriotten en evenals in 1747/48 ontstond er een tijdelijke alliantie tussen regenten en burgers. Men kan dan ook niet spreken van 'de Patriottenbeweging' want de regenten-patriotten ging het allereerst om afschaffing van de patronagerechten van Willem V en de burgerpatriotten wilden een vorm van stedelijke democratie invoeren.

Aangezien de orangistische regenten het lagere volk gingen gebruiken voor gewelddadigheden tegen hun politieke vijanden, moesten de patriotse regenten wel de burgers verlof geven zich in gewapende vrijkorpsen te organiseren. Deze gewapende burgers sloten zich aaneen in gewestelijke organisaties en tenslotte in een nationale federatie, die in de stad Utrecht bijeen placht te komen: het centrum van de democratische beweging. Hun motieven en politieke verlangens zijn te lezen in het *Leids Ontwerp* van 1785, kort samengevat in hun *Acte van Verbintenissen*.

Op soortgelijke wijze zou twee jaar later in Frankrijk het voorspel tot de Revolutie beginnen, namelijk door een verbond van aristocratische opposanten tegen de koning met de burgerij.

In de stad Utrecht en enkele andere steden werden op revolutionaire wijze beperkt-democratische constituties ingevoerd. Aan-

gezien de patriotse regenten een democratisch bestuur méér vreesden dan de patronagerechten, gingen velen naar de andere partij over, zoals Willem-René, de oudste zoon van Van Tuyl van Serooskerken. Toch geraakten de verbonden partijen van regenten en burgers steeds meer aan de winnende hand en wel zó dat zij de buitenlandse politiek gingen beheersen. Zij sloten in 1785 een verbond met Frankrijk om aldus beschermd te zijn tegen een Engelse interventie ten gunste van de orangisten. Maar in september 1787 riepen de orangisten de Pruisen te hulp, die vervolgens met 25.000 man binnenrukten. Tegelijkertijd organiseerden ze met Engels geld ergerlijke gewelddadigheden tegen de persoon en de bezittingen van hun tegenstanders. De schatting dat er in de eerste maanden na deze september-revolutie een 40.000 mensen het land uitvluchtten is niet overdreven. Dat de inrichting van de Statenbond niet meer voldeed aan de nieuwe ontwikkelingen was duidelijk geworden, maar hoe die te

men van de Republiek. Het mag zijn dat haar gedachten geen directe invloed hebben uitgeoefend, anderzijds echter waart er door haar geschriften een 'voorspellende' geest, voor zover men dan in de geschiedenis van zoiets kan spreken.

Zij publiceerde haar politieke gedachten in de vorm van drie brieven waarin een Engelsman de Nederlandse crisis beoordeelt. De brieven waren gericht aan Charles Bentinck van Rhoon, lid van de Haagse Oranjesociëteit, die een grote rol had gespeeld in de revolutie van 1787; deze brieven zijn opgenomen in haar *'Observations et Conjectures politiques'* van 1788. Bij monde van die Engelsman doceert zij staatsrecht in epistolaire vorm. Haar opbouw is niet strak logisch maar haar saillante opmerkingen getuigen van groot inzicht: uiteindelijk had zij toch één en dertig jaar in Nederland gewoond, in een ontwikkeld, politiek-gericht milieu, met een geest die zelf oordeelde.

'Tout est contradiction' is haar eerste bezwaar: een feilloze ana-

De 'onrustige beweging in 's Gravenhage' op 4 september 1785 (J. Buys).

wijzigen? Van de Spiegel, die bij de ommekeer een leidende rol had gespeeld en nu raadpensionaris van Holland was geworden, dacht die staatsvorm te verbeteren door de stadhouder tot een integrerend deel van de constituties der afzonderlijke landen of gewesten te maken. De orangistische regenten — de patriotse waren immers ontslagen — protesteerden heftig, want dat zou hun soevereiniteit aantasten. Maar toen Engeland en Pruisen beloofden zo'n constitutie te garanderen, moesten zij hun verzet wel opgeven. Uit die constitutie van 1788 blijkt wel hoezeer het politieke stelsel zich had overleefd; in feite stond het onder curatele, want buitenlandse mogendheden mochten zich met onze interne problemen bemoeien als de regenten tegen die consitutie in verzet kwamen!

In Nederland waren door de regerende aristocratie geen hervormingsgedachten aan de orde gesteld. Wèl reageerde Belle van uit Colombier in Zwitserland op de grote staatkundige proble-

lyse. In 1748 gaven de Staten of Standen der gewesten de stadhouder uitgebreide patronage-rechten, maar de standen — men kan ook zeggen de regenten — behielden de soevereine macht. De stadhouder, die slechts een schijn van macht bezat, kreeg echter wèl de schuld als de zaken fout gingen, zowel van de orangisten als van de anti-orangisten, en deze laatsten vertoonden dan ook een 'excessieve partijdigheid tegen Oranje'.

'Nul contre-poids, jamais d'équilibre' was haar tweede bezwaar. Terwijl Tories en Whigs in het Engelse systeem elkaar in evenwicht hielden en toch elkaar afwisselden in macht, kwamen evenwicht en machtswisseling in de Republiek via revoluties tot stand, zoals in 1672, 1702, 1747/48 en 1787. De oorzaak daarvan was de positie van de regenten, die hier de soevereinen van het land waren. Zelf noemden zij dit het 'systema der ware vrijheid'; Belle begreep evenwel dat de overgrote meerderheid van de burgers, die dat systema als een stelsel van anarchie beschouwden, geen vertrouwen meer hadden in die toestand.

OBSERVATIONS

E T

CONJECTURES

POLITIQUES.

par Madame de Chateaubriand.

chez J. WITEL, Imprimeur-Libraire, aux Vertueuses, Saülée.

1 7 8 8.

Om het standpunt van Belle recht te laten wedervaren, mag erop gewezen worden dat zij schreef vóór de Franse Revolutie, al had zij in 1786/87 van nabij (in Parijs) de eerste verschijnselen daarvan meegemaakt zonder deze echter als voorspel te doorzien.

Met de Amerikaanse opstand als revolutie heeft zij zich betrekkelijk weinig beziggehouden. Al had zij voor Rousseau grote bewondering, diens radicale democratie wees zij van de hand. Wel hing zij de leer van de volkssoevereiniteit aan in zoverre dat betekent: men moet door het volk gekozen worden om te kunnen regeren. Dat konden bijvoorbeeld de Engelse kiesdistricten zijn en haar voorkeur ging dan ook uit naar het Engelse stelsel dat zij tijdens haar verblijf aldaar in 1776/77 had leren kennen en waarderen. Om te begrijpen hoe ingrijpend haar voorstellen waren, moet men steeds het wonderlijke 'regeringsstelsel' der Nederlanden voor ogen houden.

Zij pleit ervoor om aan het Oranjestelsel de soevereiniteit over te dragen, en wel in de vorm van een constitutioneel koningschap naar Engels model. Dát was echter een revolutionair voorstel dat noch voor de orangistische noch voor de patriotse regenten aanvaardbaar was: het zou immers inhouden dat zij hun soevereiniteit die tijdens de opstand tegen Philips II was verworven, moesten opgeven! Bovendien zou daarmee de zelfstandige macht der gewesten of staten verdwijnen en de uniteit of eenheid van de staat gevestigd zijn.

'Wij in Engeland', aldus de Engelse briefschrijver ofwel Belle, 'handhaven ons politiek evenwicht en ons recht dankzij 'l'esprit de notre constitution' onder een koning die geen despoot is. En waren jullie niet gelukkig onder de landsheren tot aan Philips II? Waarom dan niet tot die regeringsvorm teruggekeerd?'. Zulke gedachten evenwel golden toendertijd in de Republiek der Nederlanden als 'hoogverraad': zij zouden immers de 'ware vrijheid!' vernietigen....

Dan bespreekt Belle de constitutie van 1788, waarbij Oranje deel krijgt aan de soevereiniteit en welke om die reden onder 'buitenlandse curatele' gesteld is. 'Het is even moeilijk', zo ver-

volgt zij, 'een slechte constitutie te veranderen als een goede te behouden. De constitutie die men nu in Holland maakt (die van 1788) is nog slechter dan de vorige....'. 'De Romeinen', zo waarschuwt zij de Nederlanders of Hollanders, 'hadden schrik voor de naam van koning, maar wel lieten zij zich door keizers tot slaven maken.'

Vervolgens bespreekt zij het probleem hoe het Nederlandse parlement dan wel gekozen moet worden, en ook dáár gaat het weer om een omkeer der verhoudingen, omdat de regenten in de Staten of Standenvergaderingen zitten krachtens hun erfrecht.

Zowel ten aanzien van de uniteit als ten aanzien van de volkssoevereiniteit in de juiste zin stemmen haar politieke inzichten overeen met die van de burgers, die dan ook die twee essentiële veranderingen tot hoofddoel van de Bataafse Revolutie van 1795 zullen maken.

Naar Engels model reserveert zij de Eerste Kamer voor de 'Bataafse adel'. De Tweede Kamer moet evenals het Lagerhuis de volksvertegenwoordiging zijn, waarvan de leden benoemd worden door, ieder voor één derde: de stedelijke magistraten, de ambachtsheren als vertegenwoordigers van het platteland en de geestelijkheid, hier de predikanten. Tengevolge van het stemrecht verdwijnen dus de regenten, te verdelen in de edelen en patriciërs, uit het staatsrecht omdat de leden van de Tweede Kamer gekozen worden, maar wel blijven er natuurlijk adellijke en patricische personen bestaan. In het ontwerp blijkt dat de adel grote invloed krijgt want deze levert alle leden van de Eerste Kamer en nog eens een derde van de Tweede Kamer; de patriciërs kiezen slechts een derde van de Tweede Kamer en de hervormde dorpspredikanten als vertegenwoordigers der burgers de rest.

Het Engelse 'Commons' vertalend door 'Communiers', noemt zij de leden van de Tweede Kamer 'les Représentans des Communiers Bataves', maar daarvan sluit zij bewust de stedelijke burgers en de kleine grondbezitters van het platteland uit, want zo'n stemrecht 'serait risquer de bouleverser le pays'. Overigens, zo gaat haar betoog verder, worden dergelijke verkiezingen noodzakelijkerwijze door kuiperijen bepaald, die de vrijheid meer schade doen dan dat zij haar dienen — en hierbij heeft zij beslist de Engelse verkiezingen voor het Lagerhuis voor ogen. Wellicht heeft de democratische revolutie van 1787 in haar moederland haar gedachtengang in deze beïnvloed.

Het is opvallend in haar ontwerp-grondwet dat de patriciërs, die toendertijd toch veel talrijker waren dan de edelen, als stedelijke magistraten slechts een derde van de Tweede Kamer mogen benoemen. Dat is wel evenveel als de edelen als grootgrondbezitters mogen aanwijzen, maar die krijgen nog eens de volledige Eerste Kamer tot hun beschikking! Komt Belle zo niet in conflict met haar kritiek op de adel in 'Le Noble' van 1763? Afgezien van het feit dat het niet 'fair' is iemands denken te toetsen aan een jeugdgeschied van vijftig jaar geleden, mag men toch wel stellen dat die kritiek veeleer sociaal dan politiek gericht was: De adel sluit zich af, verkeert bijna uitsluitend met standgenoten als pares inter pares. Uiteindelijk pleit Belle in velerlei vormen voor de gelijkwaardigheid van de mensen, maar dat standpunt behoeft nog geen politieke consequenties tot gevolg te hebben.

Over de politieke ontwikkeling van Belle moeten wij kort zijn. In vele opzichten kon zij het eens zijn met de ontwikkeling van Frankrijk in de eerste periode van de revolutie — men kan zeggen tot de 14e juli, de Bastille-dag van 1792. Maar toen kwam toch haar ommekeer, althans politiek gezien, en ook de Bataafse Republiek genoot niet haar sympathie. Toen de Engelsen en de Russen in 1799 een offensief begonnen tegen de Westerse revolutie door gezamenlijk de Bataafse Republiek te veroveren via een aanval in Noord-Holland, juichte zij die onderneming toe.

Het is een frappante bijzonderheid dat die Anglo-Russische invasie voor een deel, misschien een klein deel, mislukte ten gevolge van het probleem der soevereiniteit. Bij de landing hadden de Engelsen gehoopt dat de orangistische regenten van vóór de Bataafse Revolutie hun medewerking zouden verlenen door het volk tot opstand te bewegen. De Engelse admiraal echter, die zich niet had verdiept in de problemen van ons staatsrecht, verkondigde bij de landing dat Willem V als wettige soeverein naar zijn land terug keerde en die vergissing — Willem V was slechts stadhouder in ballingschap — maakten de orangisten zó kopschuw dat maar weinigen met de invasie wilden meewerken. Zó sterk was nog de afkeer van de soevereiniteit van het Huis van Oranje!

Belle betreurde het mislukken van de contrarevolutie, waardoor volgens haar de nieuwe politieke orde voorgoed vaste voet had kunnen krijgen in West-Europa. Vanuit die overtuiging schreef zij in november 1799 de bekende brief aan haar neef Willem-René waarin zij de mogelijkheden schetst die iemand van adellijke afkomst toch heeft 'dans les républiques modernes'. 'Republiek' betekent hier democratie in de toenmalige zin. Wij zijn dan elf jaar verder dan haar ontwerp van 1788 en inderdaad waren er toen in West-Europa democratieën ontstaan, zoals bijvoorbeeld de Bataafse Republiek waarin Willem-René zijn weg moest zoeken. Een loflied op die ontwikkeling is de brief beslist niet maar wel een zeer doordacht advies aan jonge mensen van adel om zich goed te realiseren dat 'les distinctions de naissance' een hersenschim zijn geworden. Belle doorziet welke rol in moderne staten met gelijke kansen opleiding en onderwijs zullen hebben ten aanzien van maatschappelijke kansen. Er mag dan wel grotere gelijkheid zijn ontstaan, aldus Belle, maar de grootste ongelijkheid zal steeds blijven voortkomen uit de ongelijkheid in het gebruik van gekregen capaciteiten.

Dat het nieuwe politieke stelsel zich ook in de toekomst zou handhaven bleek toch een te voorbarige opvatting van Belle, die dit overigens zelf — zij stierf in 1805 — niet meer zou meemaken.

Na de jaren 1813/15 ontstond er een reactie in de Europese landen en in dit verband verdient haar ontwerp van 1788 een vergelijking met de *Schets* van Van Hogendorp — de grondslag voor onze Grondwet van 1814 — vooral voor wat betreft de soevereiniteit van Oranje en de samenstelling van de Tweede Kamer. Ook Van Hogendorp had zijn licht opgestoken bij de Engelse constitutie, maar nog méér bij de staatsinrichting van de Republiek, zoals Thorbecke opmerkt: 'Hij had één oog, en dat, waarmee hij het meest zag, op onze oude inrigting, het ander op Engeland gevestigd.... Zijn Souverein, hoewel erfelijk, blijft dan ook het karakter van Eersten ambtenaar behouden.... Het kenmerk der verheffing hierboven werd den Vorst noch door de *Schets*, noch door de Grondwet van 1814 geëigend'. Anders gezegd: onder de naam van vorst bleef Willem I eerste ambtenaar, en dat zou zich in 1840 wreken want toen moest hij afstand doen van de troon.

Aangezien het ontwerp-Van Hogendorp geen staatsburgerschap kende maar slechts de twee standen van vroeger, namelijk de adel en de stedelijke regeringen, kregen deze twee het recht de Provinciale Staten te kiezen, en dezen de Staten-Generaal. Dus de adel zou de helft van de afgevaardigden mogen kiezen.

De vergelijking van die twee ontwerpen moge dan kort zijn, maar de conclusie is toch gewettigd dat Belle in 1788 vooruit zag, terwijl Van Hogendorp tweeëntwintig jaar later zich vooral richtte naar het verleden.

C.H.E. de Wit

Literatuur:

Voor het ontwerp van Belle (1788): *Isabelle de Charrière, Belle de Zuylen, Oeuvres Complètes* (1981, Amsterdam) X, 57-111: *Observations et Conjectures politiques*. Voor de brief van 1799 aan Willem René: *Idem*, V, nr 2088: 632-640. Simone Dubois, *Tussen adel en revolutie*, in: *Maatstaf* 7 (1970) 486-499. Voor het ontwerp van Van Hogendorp (1812): J.F. Thorbecke, *Aanteekening op de Grondwet*, (nieuwe tweede uitgave (1906, 's-Gravenhage) 105-107.

Résumé de 'Belle de Zuylen et sa première patrie'.

Le mouvement des Patriotes 1780 - 1787 est commémoré cette année. Deux questions se posent: pourquoi cette commémoration et en quoi concerne-t-elle Belle de Zuylen?

La Hollande était une confédération républicaine, composée d'états autonomes, gouvernés par des régents, qui considéraient le 'Stadhouder' de la Maison d'Orange comme leur serviteur. A la fin de l'Ancien Régime naquit un mouvement bourgeois, aspirant à l'unité et à la démocratie. Lorsque la quatrième guerre avec l'Angleterre aboutit à un désastre, les régents anti-orangistes (c'est à dire ceux qui n'étaient pas pourvus de fonctions) rendirent le Stadhouder responsable de la défaite et s'efforcèrent de s'acquiescer les bourgeois en leur promettant des droits politiques. Bien que leurs motifs fussent très différents, ils formèrent ensemble le mouvement des Patriotes; ils mirent sur pied une fédération nationale et publièrent en 1785 le '*Projet de Leyde*', contenant leurs revendications politiques.

En 1785 ils conclurent une alliance avec la France, mais en 1787 les Orangistes appelèrent à l'aide la Prusse. Sous la garantie de l'Angleterre et de la Prusse, la forme de l'État fut modifiée au point que le Stadhouder devint partie intégrante de la constitution des provinces; et cela en dépit de l'opposition des régents dont la souveraineté se trouvait entamée, mais on se rendait compte qu'un état confédéral ne répondait plus aux besoins du temps.

Belle publia ses idées politiques sur ces questions sous la forme de trois lettres. '*Tout est contradiction*' est son premier grief: en 1748 les États attribuèrent un droit de tutelle à Guillaume IV, mais les régents conservaient le pouvoir souverain, tandis que le Stadhouder se voyait imputer la responsabilité de la situation au cas où les choses tourneraient mal.

'*Nul contre-poids, jamais d'équilibre*' est son second grief et elle porte le regard vers l'Angleterre où les Tories et les Whigs assurent l'équilibre entre eux. Elle plaide en faveur d'une monarchie constitutionnelle d'après le modèle anglais. A propos de la constitution de 1788, par laquelle Orange a été doté d'une part de souveraineté, elle écrit: 'Cette constitution est encore pire que la précédente'. Elle aurait voulu que la Première Chambre soit réservée à la noblesse batave, la Deuxième Chambre devant être la représentation populaire, nommée pour un tiers par les magistrats urbains, pour un tiers par les métiers et pour un tiers par le clergé.

En ce qui concerne la Révolution française, Belle applaudit à ses développements jusqu'au 14 juillet 1792. Elle opéra alors un revirement et la République batave ne jouit pas davantage de sa sympathie. Elle déplora l'échec en 1799 de la contrerévolution, par laquelle, d'après elle, le nouvel ordre politique se serait consolidé en Europe occidentale.

Dans les trois lettres connues à son neveu Willem René, elle s'étend sur les possibilités qui s'offrent à une personne de la noblesse dans une république moderne, au sein de laquelle 'les distinctions de naissance' appartiendront au passé.

Lorsque l'on compare son projet de 1788 avec celui de Van Hogendorp, base de la Loi fondamentale de 1814, on doit conclure que Belle regardait vers l'avenir en 1788, tandis que Van Hogendorp, vingt-deux ans plus tard, se tournait vers le passé.

Letter from the United States

Our Belle van Zuylen — Mme de Charrière is becoming better known in the United States through the exhibit sent by the Netherlands Ministry of Welfare, Health and Cultural Affairs. After the opening at the Folger Library in Washington, D.C. and the reupon a stay at Connecticut College (reported in the 1987 *Lettre de Zuylen et du Pontet*), the exhibit travelled to Smith College, Massachusetts, to Canada for the summer 1988, returned to the United States to the University of Montana and went from there to North Dakota State University.

Dr. Margriet Bruijn Lacy, Dean of the College of Humanities and Social Sciences at North Dakota wrote the following:

'The Belle van Zuylen exhibit made a successful stop at North Dakota State University in Fargo from January 15 until February 5 (1988), in conjunction with an annual program (at NDSU) that focused on accomplishments by women, past and present. Dr. Margriet Bruijn Lacy, who was in charge of local arrangements, gave a talk on *'Independence for Women in the Eighteenth Century: The Case of Belle van Zuylen'* to an audience of approximately 80 persons. This lecture was broadcast live on local radio and, together with the exhibit, also received attention in the local press.

After North Dakota, Belle travelled a long way to the University of Maryland, where Dr. Beatrice Fink organized a symposium. Mr. Robert Aarsse, cultural counsellor and press attaché at the Netherlands Embassy in Washington did all the travel arrangements which sometimes proved unexpectedly complicated by the distances. He ought to be commended for the organization of our heroine's American 'tournee'!

It is to be hoped that more professors of literature will teach the works of Isabelle as these begin to be better known. Professor Joan Hinde Stewart teaches *'Mistriss Henley'* in North Carolina; Alix Deguise plans to teach *'Lettres écrites de Lausanne'* and *'Caliste'* again at Connecticut College; Professor Virginia Swain teaches *'Mistriss Henley'* at Dartmouth College in New Hampshire. Her lecture on *'Charrière Reads Rousseau: On Mothers and History'* has been delivered at the annual meeting of the American Association for Eighteenth-Century Studies at Knoxville, Tennessee at the end of April. In it she compares a little-known work by Rousseau: *'La Reine fantasque'* with Charrière's *'Honorable d'Userche'* which both deal with the problems of gender and identity.

Alix S. Deguise

Le colloque de l'Université du Maryland

C'était la première fois, à notre connaissance, qu'une université consacrait une journée d'études à Isabelle de Charrière. Le colloque international du 3 mars '88 avait été organisé par la dix-huitième avertie qu'est Beatrice Fink, professeur à la section de français et italien de l'Université du Maryland, assistée de Guy Taitsch. L'occasion en était la présentation de l'exposition itinérante, dont la partie documentaire occupait la salle Katherine Anne Porter et dont les panneaux étaient placés dans la salle même des séances. Mme Fink s'était assuré le concours de spécialistes américains et européens. La qualité et la complémentarité des exposés, l'intérêt des questions et réflexions de l'assistance firent de cette rencontre un succès.

La matinée, présidée par Robert Aarsse, attaché culturel et de presse de l'Ambassade des Pays-Bas à Washington, s'ouvrit sur *'Boswell and Zélide'*, fine analyse des relations difficiles entre deux êtres également doués, par Irma S. Lustig, qui enseigne à l'Université de Pennsylvanie. Puis on entendit Roland Mortier, professeur à l'Université Libre de Bruxelles, qui, dans un exposé intitulé *'Belle and Benjamin: Political Gradations'*, retraça, avec la maîtrise qu'on lui connaît, les parallélismes et les divergences dans l'évolution de la pensée politique du jeune Constant et de son mentor, spécialement à propos de la Révolution française. Joan Hinde Stewart, de la North Carolina State University traita, sous un jour nouveau, de *'Sex, Text, and Economic Exchange. Lettres Neuchâteloises'*, avec des citations témoignant d'une possession parfaite de la langue française. Enfin, avec *'Courting Death: Mistriss Henley's Narrative Practises'*, il fut procédé par Susan S. Lanser, de la Georgetown University, à un examen approfondi du contenu et du style de cette nouvelle.

Au cours de l'après-midi, présidée par l'auteur de ces lignes, on entendit tout d'abord Alix S. Deguise, qui enseigne au Connecticut College, sur *'Travel and Uprooting'*; de manière attachante fut mis en évidence combien le voyage était pour Isabelle de Charrière, plutôt qu'une distraction, une occasion d'observer et un test d'endurance et de survie en des temps troublés. Ensuite Margriet Bruijn Lacy, présidente de la Faculté des Lettres de la North Dakota State University (d'origine hollandaise comme l'oratrice précédente) fit ressortir des contrastes vécus, favorisant l'aptitude à considérer toute personne et toute chose sous plus d'un angle: *'Paradoxes and Tensions in the Life and Works of Madame de Charrière'*. Le colloque s'acheva sur l'évocation par Jeroom Vercruyssen, professeur à la Vrije Universiteit Brussel, dans la langue de l'oeuvre, de dix années d'un travail passionnant et passionné: *'The Oeuvres Complètes. A Publication Venture/Adventure'*. L'orateur fit partager par l'auditoire les perplexités et les affres, les satisfactions et les joies de l'équipe internationale dont il était le coordinateur. Hommage fut rendu à l'éditeur aventureux qu'était Geert van Oorschot.

C'est à l'Université du Maryland que s'achevait la pérégrination américaine et canadienne de l'exposition. Cette tournée avait été conçue par Mme Alix S. Deguise, qui, inlassablement, prit les contacts nécessaires avec les universités et les institutions. Nous exprimons à notre correspondante notre vive gratitude.

P.M.

Vereniging van Vrienden van het Museum Slot Zuylen

De Vereniging van Vrienden van Zuylen organiseert concerten, lezingen en tentoonstellingen in het Slot. De concerten worden van oktober tot en met mei — met uitzondering van december — maandelijks gehouden in samenwerking met de Organisatie Oude Muziek.

De kring van Vrienden staat open voor allen die aan het behoud van Slot Zuylen als historisch monument, museum en trefpunt van diverse culturele activiteiten willen meewerken.

Als lid of donateur van de Vereniging heeft men gedurende het gehele seizoen gratis entree tot het museum.

Men kan zich opgeven als lid voor het leven voor minimaal f 550,—; danwel als lid of donateur voor minimaal f 27,50 per jaar.

Het adres van de Vrienden van Zuylen is Groeneweg 1, 3611 AT Oud-Zuilen.

Postbank nr. 26.84.118; bankrekening nr. 43.29.38.001 ten name van 'Vrienden van Zuylen'.

Liefde op afstand

Tekst van de lezing, gehouden op 24 oktober 1987 in Slot Zuylen.

Na de voltooiing van de 'Oeuvres Complètes' van Belle van Zuylen vatte uitgever Van Oorschot het plan op deelpublicaties in vertaling uit te brengen, zodat haar werk toegankelijk zou worden voor een groter publiek. Daarbij dacht hij in de eerste plaats aan enkele integrale briefwisselingen. Het lag voor de hand daarbij de chronologie te volgen en te beginnen met de eerste omvangrijke correspondentie die bewaard is gebleven. Dat is die met Constant d'Hermenches; de eerste brief dateert van 1760, de laatste van 1776. Het klinkt ongetwijfeld bevooroordeeld als ik zeg dat daarmee wellicht ook met de *allermooiste* correspondentie begonnen is. Vertalen is de indringendste manier van lezen die er bestaat, en ik heb dus geen enkele briefwisseling zo aandachtig en tot in de kleinste details gelezen als deze. Maar aan de andere kant zijn er ook twee goede argumenten aan te voeren voor mijn voorlopige en niet-objectieve oordeel. Die zijn terug te vinden in de titel van dit verhaal: 'Liefde op afstand'.

Die titel heeft natuurlijk in de eerste plaats betrekking op de relatie tussen Belle van Zuyten en Constant d'Hermenches. Het lijkt geen twijfel, voor wie aandachtig hun brieven leest, dat zij van elkaar hebben gehouden. Maar het lijkt evenmin twijfel dat zij beiden vanaf het begin een huwelijk als onmogelijk hebben beschouwd. d'Hermenches schreef al vroeg in hun briefwisseling: 'Jouw brieven zijn de remedie tegen mijn dodelijke verdriet dat ik niet met jou door het leven kan gaan'. Het was daarna ongetwijfeld Belles eer te na om nog op de mogelijkheid van een echtscheiding te zinspelen, alhoewel er ook in die tijd in hun kringen wel gescheiden werd om te kunnen hertrouwen. Hun relatie werd daardoor een ingewikkeld spel van aantrekken en afstoten.

Zo lang Belle zich gereserveerd opstelt tegenover de veel oudere Zwitser, die bekend staat als een libertijn, schrijft hij provocerend dat er geen wezenlijk verschil bestaat tussen vriendschap en liefde, en dat het aan *háár* is te bepalen hoe ver zijn vriendschap mag gaan. Maar wanneer Belle al haar terughoudendheid laat varen in de vurige correspondentie van 1764, lijkt *hij* voor de mogelijke consequenties terug te schrikken. Hij vertrekt overhaast uit Den Haag op het moment dat Belle daar bij haar zuster haar intrek komt nemen. Zijn enige afscheid is een briefje: 'Mijn hart is te zeer verscheurd om het je te durven aanbieden, onvergelykelijke Agnès....'. En Belles antwoord op dat briefje is de meest onverhulde liefdesverklaring uit haar hele correspondentie: 'Mijn verbeelding zocht naar je, mijn verlangens liefkoosden je totdat ik insliep. Vaarwel d'Hermenches, tot in mijn dromen zal ik om je treuren'.

Vanuit Frankrijk, waar hij dienst heeft genomen in het leger, maakt d'Hermenches vervolgens voortdurend plannen voor een bezoek aan Utrecht of Den Haag. En Belle zinspeelt regelmatig op een liaison: 'Als ik De Bellegarde niet huw, zal ik geheel en al van het huwelijk afzien, en wie zal dan nog belang stellen in die zogenaamde deugd, mijn kuisheid? Wie niet mijn echtgenoot kan worden, zou dan mijn minnaar kunnen zijn, als hij wil'. Maar uiteindelijk vertrekt d'Hermenches in 1768 naar Corsica zonder dat zij elkaar hebben teruggezien. Pas wanneer hij daar is, verzucht hij: 'Ik denk nog steeds aan je, lieve Agnès, met gevoelens die niemand anders bij mij wekt; ik zou gaarne mijn leven met jou doorbrengen'. En wanneer Belle hem in 1770 laat weten dat zij een verbintenis met De Charrière overweegt, lijkt het erop dat hij haar alsnog ten huwelijk wil vragen. Het toppunt van ironie

Constant d'Hermenches

moet voor Belle wel zijn geweest dat d'Hermenches Lausanne ontvluchtte op het moment dat zij elkaar daar ongedwongen hadden kunnen ontmoeten, om voor het eerst in al die jaren af te reizen naar.... *Den Haag*.

Wat precies de reden is geweest voor dit merkwaardige heen en weer schommelen tussen de aantrekkingskracht die zij op elkaar uitoefenden en de angst voor een te nauwe band, zal wel nooit met zekerheid te achterhalen vallen. Misschien deinsden zij voor een huwelijk of een verhouding steeds weer terug uit angst voor teleurstelling; misschien wisten zij intuïtief dat het beste wat zij elkaar te bieden hadden, zich in hun brieven bevond. Belle sprak daarin herhaaldelijk de vrees uit dat de bewondering van d'Hermenches zou verdwijnen onder kleine ergernissen en verving als zij elkaar dagelijks zagen.

Er zijn meer verklaringen denkbaar, maar ik wil het hier bij deze ene laten en overgaan naar de tweede reden voor de titel van dit verhaal. Daarmee doel ik op *de liefde voor de literatuur*, die zo onmiskenbaar een rol speelt in het genoegen dat deze beide mensen aan hun correspondentie beleefden. Ook om die reden heb ik geopperd dat dit wellicht de allermooiste briefwisseling is. Want in de tweede helft van haar leven gaf Belle op allerlei manieren uiting aan haar schrijverstalent, maar in deze grotendeels 'Hollandse' periode leefde zij dat vrijwel volledig uit in haar brieven. Zowel d'Hermenches als Boswell hebben die literaire kwaliteit onderkend en gelukkig geen gehoor gegeven aan Belles dringende verzoeken haar brieven te verbranden. Want juist in haar correspondentie met deze twee zo verschillende vrienden komt haar epistolaire talent zo volledig tot zijn recht. Op de dwaaze redematies van de excentrieke Engelsman die haar leeftijdgenoot was, reageert zij uitdagend, lichtvoetig en vol humor. Te-

genover het schijnbare overwicht van d'Hermenches, de cynische man van de wereld die bijna haar vader had kunnen zijn, stelt zij een grote scherpzinnigheid en een bijna onbegrensde interesse, of het nu gaat over politiek, religie, literatuur, filosofie of persoonlijke gevoelens.

Maar naast het feit dat in deze jaren haar correspondentie vrijwel de enige uitlaatklep is voor Belles passie om te schrijven, vertoont de briefwisseling met d'Hermenches nog op een andere manier een literair karakter. Ik doel dan op de *form*, die doet denken aan die van een zorgvuldig geconcipieerde briefroman. De auteurs hebben daaraan op geen enkele manier bewust kunnen bijdragen, maar wanneer 'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid' zou worden bekeken alsof het literaire fictie was — in de trant van het in de achttiende eeuw zo populaire genre, van 'La nouvelle Héloïse' tot aan 'Les liaisons dangereuses' — zou iedereen geestdriftig zijn over de volmaakte constructie.

Vier perioden zijn dan te onderscheiden:

1. een tamelijk stroef begin, waarin Belle zich gereserveerd opstelt als een jong meisje dat terugschrikt voor deze verboden omgang, en waarin d'Hermenches al zijn verleiderstalent aanwendt om haar toch daartoe over te halen;
2. de periode rond het huwelijksaanzoek van De Bellegarde, dat alle remmingen wegneemt en het excuus vormt voor een wederzijds ongekende openhartigheid. Zij schrijven elkaar in deze tijd vrijwel dagelijks lange brieven;
3. aan deze fase van de 'correspondance de feu' komt een eind met het overhaaste vertrek van d'Hermenches naar Frankrijk, het begin van de derde periode. Hun belevenissen hebben dan geen ander raakvlak meer dan de verwickelingen rond het voorgenomen huwelijk met De Bellegarde. Terwijl de succesvolle militaire carrière van d'Hermenches uiteindelijk naar Corsica voert, wordt Belle steeds onzekerder over haar toekomst. Ondanks al haar bezigheden voelt zij zich in het ouderlijk huis voortdurend minder op haar plaats. Ze leeft weer op tijdens een verblijf van enkele maanden in Engeland, waar ze veel uitgaat en belangwekkende mensen ontmoet. Scherpzinnig en geestig analyseert ze de Engelse politiek, de verschillen in omgangsvormen tussen de 'beau-monde' in Engeland en in Nederland. Ook in dat opzicht zit alles 'romantisch' prachtig in elkaar: steeds als het verhaal wat saai dreigt te worden, doet zich een ontwikkeling voor die de aandacht weer weet te boeien. Het is fascinerend om naast elkaar een uitvoerig verslag van d'Hermenches te lezen over de gevechten op Corsica en een relaas van Belle over het bezoek dat prins Hendrik van Pruisen aan Slot Zuylen brengt; maar het maakt tegelijk heel duidelijk dat deze episode het voorspel vormt van een onvermijdelijke verwijdering;
4. deze voltrekt zich in de vierde fase, waarin het huwelijk met De Bellegarde definitief van de baan is. Daarmee is ook de kans verkeken op een 'leven in elkaars gezelschap', waarop d'Hermenches vaak heeft gezinspeeld. Terwijl hij op Corsica verblijft, is Belles moeder overleden; zij heeft in die droeve tijd troost en steun gezocht bij De Charrière, en als haar besluit om met deze te trouwen vrijwel vaststaat, lijkt d'Hermenches spijt te krijgen van zijn drang naar ongebondenheid. De relatie is dan echter reeds te zeer verstoord: hoewel Belle zich ervan bewust is dat hij alsnog op een aanzoek wil aansturen, laat zij zich daardoor niet van haar besluit weerhouden. Na haar huwelijk worden de brieven steeds schaarser. Die van Belle krijgen een vriendelijk-afstandelijke toon, terwijl uit de epistels van d'Hermenches de verbittering spreekt van een ontgoocheld man. Zo krijgt de correspondentie ook een fraaie afronding, althans vanuit literair oogpunt: een idylle bleek onmogelijk, maar ook daarbuiten hebben de beide hoofdpersonen het geluk niet kunnen vinden.

De allerlaatste brief, geschreven door d'Hermenches kort nadat hij in 1776 hertrouwd was, is zó vormelijk van toon dat ik daarin hetzelfde heb gedaan als in de brief waarmee de correspondentie begint (dat is Belles allereerste, schuchtere brief, die zij als meisje van negentien schreef aan de Don Juan van Den Haag): in die beide brieven heb ik hen *u* tegen elkaar laten zeggen. Dat is het enige 'literaire' element dat ik aan deze bij uitstek literaire correspondentie heb toegevoegd.

Daarmee ben ik aangeland bij de vertaling zelf, bij de problemen die zich daarbij voordeden en de keuzes die ik heb gemaakt. Ik wil hier niet ingaan op allerlei vertaaltechnische details, maar in grote lijnen de belangrijkste problemen aanstippen.

Het eerste is dat van het verschil in taalstructuur tussen het Frans en het Nederlands. Juist bij teksten uit de achttiende eeuw doet zich dat heel sterk voelen: de logische, heldere zinsbouw van het Frans is voertuig bij uitstek voor het rationele denken van de Verlichting. Ook lange zinnen en gecompliceerde betogen kunnen daarin hun strakke helderheid behouden. In het Nederlands vergt dat door een andere grammaticale structuur dikwijls kunstgrepen, maar die mogen niet als zodanig zichtbaar zijn. Daarbij worden de fraaiste oplossingen soms nog bedorven door typische vertaalproblemen: zij leveren bijvoorbeeld een storend eindrijm op, of een te dicht achter elkaar gebruiken van hetzelfde woord.

Het tweede probleem dat ik hier slechts even wil aanroeren is de gevoelswaarde van termen als *tendresse*, *amour*, *passion*, *sentiment*, *vertu*, *probité*, enz., die juist in deze correspondentie veel voorkomen en juist hier voortdurend om herijking vragen. In twintigste-eeuwse teksten zijn voor al die woorden tamelijk nauwkeurige Nederlandse equivalenten te vinden, maar over de afstand van twee eeuwen heen is dat veel moeilijker. Dit nog afgezien van het altijd aanwezige probleem dat abstracte termen als *âme*, *coeur*, *esprit*, in het Frans veel gebruikelijker zijn dan in het Nederlands: daarvoor moet steeds weer in de context een juiste vertaling worden gezocht.

Op het derde probleem wil ik iets dieper ingaan. In achttiende-eeuws Nederlands kon ik deze brieven niet vertalen, al had ik het gewild. Ook vanuit vertaalkundig oogpunt zijn er goede redenen aan te voeren om dat niet te doen. Het Frans is immers in de afgelopen twee eeuwen veel minder veranderd dan het Nederlands en doet daarom veel minder gedateerd aan. In onze taal is niet alleen de spelling, maar zijn ook de zinsbouw, de grammatica en het vocabulaire ingrijpend gewijzigd.

Het Frans uit die tijd doet echter op de spelling na weinig tijdgebonden aan, en er is dus alles voor te zeggen om het te vertalen in Nederlands dat niet erg afwijkt van hedendaags Nederlands. Daarmee bedoel ik dat ik getracht heb woorden en uitdrukkingen te vermijden die een al te moderne — en dus ook weer tijdgebonden — klank hebben, evenals anachronismen of een al te gemeenzame toon. Want enerzijds dienden wel overbodige drempels voor de toegankelijkheid van de tekst te worden weggenomen om Belles geestigheid, haar intelligentie, haar oorspronkelijke en onafhankelijke denktrant niet te bedekken onder taalkundig stof, maar anderzijds moesten de brieven natuurlijk ook weer niet klinken alsof ze tien jaar geleden geschreven werden. Daarom heb ik met een soms wat statige zinsvorm, en met idioomkeuzes die naar het archaische neigen (*goedgeluimd* in plaats van *vrolijk*, *meestentijds* in plaats van *meestal*, enz.), geprobeerd op onnadrukkelijke wijze iets van de klank van een voorbijgane tijd aan te brengen.

Er zijn maar twee instanties die kunnen beoordelen of ik in die opzet ben geslaagd. De ene is de tijd: als mijn vertaling over vijftien jaar ouderwets wordt gevonden in plaats van min of meer

tijdloos, heb ik mij ongewild toch te veel door het hedendaagse taalgebruik laten beïnvloeden. En de andere wordt gevormd door de lezers van nu, en dan vooral door diegenen die deze brieven ook in het Frans hebben gelezen: het is aan hen om te beoordelen of deze Nederlands schrijvende Belle klinkt als de Frans schrijvende.

Greetje van den Bergh

Résumé de 'Amour à distance'

Après l'achèvement des 'Oeuvres Complètes', l'éditeur envisage des publications partielles en traduction néerlandaise et, pour commencer, celle de la première correspondance qui ait été conservée: l'échange de lettres avec Constant d'Hermenches (1760 - 1776).

Le titre 'Amour à distance' se rapporte en premier lieu à la relation entre ces deux personnes. Il ne fait pas de doute qu'elles aient tenu l'une à l'autre, mais il est non moins certain que, dès le début, elles ont considéré qu'un mariage serait impossible. Leur relation en devint un jeu compliqué d'attraction et de rejet. Aussi longtemps que Belle se montre réservée, d'Hermenches lui écrit de manière provocante qu'il n'y a pas de différence entre l'amitié et l'amour, mais lorsqu'elle se départit de sa retenue, il paraît reculer devant les conséquences possibles. Quelles furent les raisons de ces oscillations, sans doute ne pourra-t-on jamais le déceler. Peut-être se détournait-elle d'un mariage ou d'une liaison par crainte d'aller au devant d'une déception.

Une deuxième justification du titre de ce recueil se puise dans l'amour de la littérature qui joue si évidemment un rôle dans le plaisir que ces deux personnes éprouvent à s'écrire. Outre le fait qu'au cours de ces années sa correspondance était à peu près le seul exutoire de la passion de Belle, l'échange de lettres avec d'Hermenches présente d'une autre façon encore un caractère littéraire, à savoir la forme qui fait songer à un roman épistolaire soigneusement conçu.

On peut distinguer quatre périodes:

1. un début assez heurté, au cours duquel Belle se montre réservée tandis que d'Hermenches déploie tout son talent de séducteur;
2. la période autour de la demande en mariage de Bellegarde, qui écarte toute inhibition et fournit l'excuse d'une franchise sans précédent;
3. le départ précipité de d'Hermenches pour la France. Leurs destinées n'ont alors plus d'autre point commun que les complications qu'entraîne le mariage projeté avec Bellegarde. Belle est toujours plus incertaine de son avenir et cet épisode constitue le prélude de leur éloignement;
4. celui-ci se réalise au cours de la quatrième phase, lorsque le mariage avec Bellegarde disparaît définitivement de l'horizon et du même coup, la perspective d'une vie en compagnie l'un de l'autre, à laquelle d'Hermenches a souvent fait allusion. La mère de Belle est morte et Belle a cherché consolation et soutien auprès de Charrière. Après son mariage les lettres se font de plus en plus rares. Celles de Belle prennent un ton amicalement distant, tandis que celles de d'Hermenches trahissent l'amertume d'un homme déçu.

Une idylle avait paru impossible, et de plus aucun des deux protagonistes n'avaient pu trouver le bonheur.

Quant à la traduction, je me bornerai à relever les problèmes les plus importants:

Le premier résulte de la différence de structure entre le français et le néerlandais. La construction logique plus claire de la phrase française est le véhicule par excellence de la pensée rationnelle

des Lumières. Ce ne peut être rendu en néerlandais que par une structure grammaticale différente et souvent au prix d'artifices qui doivent demeurer invisibles.

Le deuxième problème naît de la valeur sentimentale de termes comme *tendresse, amour, sentiment, vertu, probité, etc.* qui apparaissent fréquemment dans la correspondance et requièrent d'être jugés à nouveau.

Le troisième problème réside dans le fait que ces lettres, l'eussé-je voulu, ne pouvaient être traduites en néerlandais du XVIIIe siècle. Le français de cette époque date en effet bien moins que le néerlandais. Il s'indiquait dès lors d'user d'une langue qui ne s'écarte guère du néerlandais d'aujourd'hui, tout en évitant les mots qui auraient une résonance trop moderne. J'ai donc opté pour une langue un peu archaïque et une forme de phrase empreinte d'une certaine dignité, afin d'apporter, sans appuyer, quelque résonance d'un temps disparu.

Lof voor vertaling

Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid

Belle van Zuylen in briefwisseling met Constant d'Hermenches, James Boswell en Werner C.W. van Pallandt.

Vertaling Greetje van den Bergh.

Uitgever: G.A. van Oorschot, 743 p., f 55,—.

Een auteur wordt — bij vertaling — tot op zekere hoogte 'uitgeleverd' aan de vertaler. In hoè goede handen Belle van Zuylen bij Greetje van den Bergh is geweest, spreekt uit het onderstaande:

'De vertaling van Greetje van den Bergh is daarom zo bijzonder, omdat ik bij het lezen ervan moment de indruk had te doen te hebben met een vertaling. Met ogenschijnlijk gemak en in een zeer soepel Nederlands doet zij daarmee recht aan het formidabele epistolaire talent van een vrouw die reeds op jonge leeftijd een stijl bezat die er geen lijkt te zijn.'

Henk Pröpper in *Vrij Nederland*, 26.12.1987

Contributie

Dringend beroep op de leden die hun contributie voor 1988 nog niet hebben overgemaakt, het verschuldigde bedrag zo spoedig mogelijk te willen storten op Postbank nr. 5634723 t.n.v. Genootschap Belle de Zuylen, Oud-Zuilen, met vermelding 'contributie'

N.B.: Wij wijzen u er nogmaals op dat de minimum contributie voor gewone leden f 25,— bedraagt. Vanzelfsprekend worden hogere bijdragen of donaties in grote dank aanvaard.

Verder herhalen wij de vraag van vorig jaar mede te willen werken aan verdere propaganda voor ledenwerving. Het doel dat wij ons stelden bij de oprichting van ons Genootschap is nog lang niet bereikt!

Cotisation

Nous prions instamment les membres qui n'ont pas encore versé leur cotisation de 1988 de faire parvenir leur virement au Postbank nr. 5634723, en mentionnant 'cotisation'.

Nous vous rappelons que la cotisation annuelle est au minimum de Hfl. 25,—. Nous répétons ici notre appel de l'an dernier par lequel nous demandions à nos membres de nous aider à doubler rapidement le nombre de nos abonnés. Car nous sommes loin encore d'avoir atteint le but que nous nous étions proposé en créant notre Association!

Quant aux membres de l'Association suisse qui n'auraient pas encore versé leur cotisation, ils sont priés de le faire en envoyant fr. 20,— (membre ordinaire) ou fr. 50,— (membre de soutien) au c.c.p. 20-9764 de l'Association suisse des Amis de Madame de Charrière, à Neuchâtel.

Jaarlijkse herdenking van de geboortedag van Belle de Zuylen

Het Bestuur van het Genootschap nodigt u hierbij uit tot het bijwonen van de 14e jaarlijkse bijeenkomst ter herdenking van de geboortedag van Belle de Zuylen - Isabelle de Charrière op

zaterdag 22 oktober 1988 te 10.30 uur

op Slot Zuylen, Oud-Zuilen (Gemeente Maarssen) bij Utrecht. Telefoon: 030 - 44 02 55.

De zaal is vanaf 10.00 uur geopend. Onze collectie boeken en documenten is eveneens vanaf dat tijdstip te bezichtigen.

Dit jaar zal de bijeenkomst tevens worden bijgewoond door leden van ons Zwitserse zuster-genootschap in het kader van hun driedaagse excursie naar ons land.

Programma:

- 10.30 uur Openingswoord door de heer P. Mahillon, voorzitter van het Genootschap. Een speciaal woord van welkom aan onze Zwitserse gasten.
- 10.45 uur De heer A. Schnegg, oud-archivaris van het kanton Neuchâtel: *Een andere Isabelle*.
- 11.30 uur Muzikaal intermezzo: De harpiste Yolanda Davids uit Rotterdam brengt een aantal werken uit Belle's tijd ten gehore.
- 11.45 uur De heer E. Munnig Schmidt, voorzitter van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftariake': *Causerie met lichtbeelden over de buitenplaatsen aan de Vecht (in het Frans)*.
- 12.30 uur Sluiting met muzikale omlijsting. Koffie en dranken. Gelegenheid tot napraten.
- 13.00 uur Boottocht over de Vecht: instappen bij Slot Zuylen met een lunchpakket mee. Koffie en dranken op de boot verkrijgbaar.
- 17.00 uur Terugkeer bij het uitgangspunt. Men kan echter reeds te Maarssen van boord gaan i.v.m. een gemakkelijker busverbinding met Utrecht.

Zie voor nadere gegevens aangaande de boottocht op pagina 2 van dit blad.

Wij hopen op 22 oktober vele bekenden, maar ook nieuwe belangstellenden te mogen begroeten. Met het oog op de beschikbare plaatsruimte zien we uw opgave voor deelname op ingesloten formulier gaarne tijdig, doch uiterlijk 1 oktober a.s. tegevoet bij het secretariaat: Rozendaalselaan 22, 6891 DG Rozendaal (Gld.). Telefoon 085 - 61 97 82.

Deelnemers die per trein naar het C.S. Utrecht reizen, maken wij erop attent dat het Slot Zuylen ook bereikbaar is met stadsbus 36, om 9.30 uur vanaf het station, richting Oud-Zuilen, uitstappen halte Zuilenselaan. Naar het kasteel is het dan nog 5 minuten gaans.

Deelnemers die per auto komen vinden een plattegrond met route-aanduiding op bijgesloten inlegvel.

Réunion anniversaire Belle de Zuylen

Le Comité de l'Association Belle de Zuylen - Isabelle de Charrière a l'honneur de vous inviter à la 14ème réunion, qui aura lieu cette année le

samedi 22 octobre 1988 à 10h30

au château de Zuylen, Oud-Zuilen (commune de Maarssen) près d'Utrecht. Téléphone 030 - 44 02 55.

Ouverture de la salle à 10h00. Notre collection de livres et de documents est accessible dès ce moment.

Cette année les membres de l'Association suisse, en excursion aux Pays-Bas, se joindront aussi à la Réunion.

Programme:

- 10h30 Accueil des participants par M. Pierre Mahillon, président de l'Association. Bienvenue aux membres de l'association suisse.
- 10h45 M. Alfred Schnegg, ancien archiviste cantonal de Neuchâtel: *Une autre Isabelle*.
- 11h30 Intermède musical: la harpiste Yolanda Davids, de Rotterdam, exécutera des oeuvres contemporaines d'Isabelle de Charrière.
- 11h45 M. E. Munnig Schmidt, président de l'Association historique de la région du Vecht 'Niftariake': *Causerie avec diapositives sur les maisons de plaisance au bord de la rivière du Vecht (en français)*.
- 12h30 Conclusion avec accompagnement musical. Café, boissons.
- 13h00 Embarquement, avec lunch emballé, pour une promenade en bateau sur le Vecht. Boissons à bord.
- 17h00 Retour à Oud-Zuilen. On peut également débarquer à Maarssen (liaison plus facile par autobus avec Utrecht).

Nous espérons revoir de nombreux membres et accueillir de nouveaux intéressés à cette réunion. Nous vous prions de nous faire connaître votre participation en retournant le formulaire ci-joint le plus rapidement possible et au plus tard avant le 1 octobre prochain au secrétariat: Rozendaalselaan 22, 6891 DG Rozendaal (G). Téléphone 085 - 61 97 82.

Nous signalons à l'intention de ceux qui arrivent à la gare d'Utrecht que l'autobus 36 (couleur aubergine), partant de la gare à 9h30, direction Oud-Zuilen, s'arrête au Zuilenselaan. Une promenade de 5 minutes mène au château. Pour les participants venant en voiture, voir le plan ci-inclus.